

ЕВРОПЕЙСКАТА СТРАТЕГИЯ „ОТ ФЕРМАТА ДО ТРАПЕЗАТА“ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО У НАС

Проф. д. ик. н. Таня Горчева
Доц. д-р Здравко Любенов
Доц. д-р Виолета Блажева
Гл. ас. д-р Ивайло Петров¹

Резюме

В резултат на изследването се извежда следният принос: оценка на постиженията на европейската стратегия „От фермата до трапезата“ в ЕС като цяло и в частност у нас. Интегралната цел – да се очертаят същността и спецификата на посочената европейска стратегия. Поставени са следните задачи: Проследяване теоретичния фундамент на продоволствената сигурност; Разкриване на предпоставките за прилагането на стратегията; Установяване на основните изисквания и очаквания за устойчивост на селското стопанството при създаването на хранителни вериги; Разкриване на взаимовръзката между ефективното функциониране на селското стопанство и технологичното му обновяване с оглед природосъобразното производство и потребление. Оформя се тезата, че в ЕС, както и у нас, има предпоставки, заинтересовани страни и механизъм за прилагането на европейската стратегия, а нейното реализиране изисква поддържане баланса на интересите в хранителните вериги. Постигнатите резултати: Обосновава се необходимостта от стратегия срещу изменението на климата с оглед генериране на устойчив растеж в селското стопанство; Разкриват се предпоставките за постигането на устойчивите цели на ЕС, включително тези на стратегията – съставна част от ОСП; Очертава се рамката на стратегията, която цели реструктуриране на селскостопанското производство въз основа на екоинновативни технологии, с което страните–членки на ЕС да постигнат успех, но и същевременно се установява, че България изостава в реализирането на този процес; Доказва се защо продоволствената сигурност у нас трябва да бъде изведена като национален приоритет.

Ключови думи: зелена икономика, устойчиво развитие, устойчиво селско стопанство, устойчиви хранителни вериги.

JEL: F64, Q56, R11.

¹ Разпределение на авторството: проф. д. ик. н. Таня Горчева – подпараграф 2.2, подпараграф 4.1; доц. д-р Здравко Любенов – подпараграф 4.2; доц. д-р Виолета Блажева – параграф 3; гл. ас. д-р Ивайло Петров – увод, параграф 1, подпараграф 2.1, подпараграф 2.3; параграф 5.

THE EUROPEAN “FARM TO FORK” STRATEGY AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN OUR COUNTRY

Prof. Tanya Gorcheva, DSc
Assoc. Prof. Zdravko Lyubenov, PhD
Assoc. Prof. Violeta Blazheva, PhD
Head Assist. Prof. Ivaylo Petrov, PhD

Abstract

As a result of the research, the following contribution is made: an assessment of the achievements of the European “Farm to Fork” Strategy in the EU in general and in our country in particular. The integral goal is to outline the essence and specifics of this European strategy. The following tasks are set: tracing the theoretical foundation of food security; revealing the prerequisites for the implementation of the strategy; establishing the basic requirements and expectations for the sustainability of the agricultural economy in the creation of food chains; revealing the relationship between the effective functioning of agriculture and its technological renovation, aiming for environmentally friendly production and consumption. The thesis being developed asserts that there are prerequisites, interested parties, and a mechanism for implementing the European strategy in both the EU and our country. Its successful realisation requires maintaining a balance of interests in the food chains. The achieved results: justify the need for a strategy against climate change with the aim of generating sustainable growth in agriculture; reveal the prerequisites for achieving the sustainable EU goals, including those of the strategy – an integral part of the Common Agricultural Policy (CAP); outline the framework of the strategy that aims to restructure agricultural production based on eco-innovative technologies, with which the EU member states can achieve success, but at the same time it is established that Bulgaria lags behind in the implementation of this process; prove why food security in our country must be elevated to the status of a national priority.

Key words: Green economy, Sustainable development, Sustainable agriculture, Sustainable food chains.

JEL: F64, Q56, R11.

Увод

Индустриалните революции (промишлена, технологична и информационна) се отразяват положително върху производителността на труда, а оттам върху благосъстоянието и общото качество на живота на хората от средата на 18 век досега. В резултат на масовото производство аграрните общества се трансформират в индустриални, а с развитието на информационните и комуникационните технологии – в дигитални. Поредната технологична революция в области като генно инженерство и нанотехнологии

в комбинация с изкуствения интелект се смята за панацеята, която ще избави човечеството от настоящите проблеми и ще позволи да постигнем немислими доскоро неща – от удължаване на продължителността на живота, откриване на лечения за смъртоносни болести, до колонизиране на близките планети. Но повишаването на жизнения стандарт и равнището на доходите, следствие на технологичния напредък и масовото производство, оказват влияние и с течение на времето допринасят за изменението на климата – може би най-важното предизвикателство, с което човечеството е призовано да се справи през това столетие.

Един от най-засегнатите сектори от климатичните процеси е селскостопанският сектор, като взаимодействието му с околната среда е двупосочно. От една страна, селското стопанство е един от основните замърсители в природата – конвенционалните методи на производство във фермите включват отделяне на метан, употребата на големи количества агрохимикали и органична материя, остатъци от лекарства, утайки, пестициди и др. От друга страна, екстремните климатични явления водят до влошени добиви, загуба на цели реколти, намаляване на животинските видове, а оттам влияят върху продоволствената сигурност. Устойчивостта на хранителните вериги е проблем на настоящето, на който се отделя все по-голямо време и ресурси на всички нива в държавните администрации и наднационалните институции.

Във връзка с това Европейската комисия (ЕК) насочва усилията си към конкретни екологични действия в областта на селското стопанство и трансформира Общата селскостопанска политика (ОСП) въз основа на стратегията за устойчивост „От фермата до трапезата“, център на която са хранителните вериги. Посочената трансформация довежда до поредната реформа на ОСП, като целта е запазване на конкурентоспособността на европейското селскостопанско производство. Ето защо **интегралната цел** на изследването е да се очертаят същността и спецификата на европейската стратегия „От фермата до трапезата“ за постигане на устойчив растеж в селското стопанство, с която ЕС, включително и България, да поддържа здравословен начин на живот чрез въвеждане принципите на „зелената икономика“. За **обект на изследването** дефинираме пътищата и мерките за реализиране на стратегията „От фермата до трапезата“ в страните–членки на ЕС, но и в България, с оглед създаването и устойчивото функциониране на хранителните вериги. **Предмет на изследването** са основните икономически и социални аспекти от прилагането на европейската стратегия „От фермата до трапезата“ за постигане на природосъобразно селско стопанство в България, отчитайки интересите на заинтересованите страни.

В рамките на настоящото изследване се оформя тезата, че в ЕС, както и в България, има предпоставки, заинтересовани страни и механизъм за прилагането на европейската стратегия „От фермата до трапезата“, а нейното

реализиране изисква поддържане баланса на интересите на отделните заинтересовани страни, участващи в продоволствените вериги.

Въз основа на направената теоретична постановка на изследването в логически порядък се извеждат следните задачи:

➤ Проследяване на теоретичния фундамент относно изменението на климата и неговото влияние върху продоволствената сигурност, която се намира в унисон с екологичните и бизнес интересите на страните–членки на ЕС.

➤ Разкриване на предпоставките за прилагането на стратегията „От фермата до трапезата“ съобразно трансформирането на ОСП на Европейския съюз.

➤ Извеждане на основната насоченост на европейската стратегия „От фермата до трапезата“ при създаването на хранителни вериги.

➤ Установяване на основните изисквания и очаквания за устойчивост в хода производството на селскостопански продоволствени продукти при създаването на хранителни вериги.

➤ Разкриване на взаимовръзката между ефективното функциониране на сектор селско стопанство и технологичното му обновяване с оглед принципите на природосъобразното производство и потребление.

➤ Изследване на приложението на стратегията „От фермата до трапезата“ и нейните области на интервенция в България.

1. Изменението на климата и неговото влияние върху продоволствената сигурност и формирането на хранителните вериги

1.1. Теоретичен фундамент относно изменението на климата и неговото влияние върху устойчивостта на селското стопанство и продоволствената сигурност

Внезапните или продължителни промени във времето причиняват значителни икономически разходи за бизнеса. Според един от водещите световни застрахователи Swiss Re повече от 300 милиарда щатски долара са загубени през 2017 г. поради екстремни климатични явления, което е значителен ръст в сравнение с 30-те милиарда щатски долара през 1980 г. (Фигура 1). С най-голям принос за появата на тези явления са ускореното развитие и урбанизацията, които представляват 55% дял от общия растеж на икономическите загуби за периода. При нововъзникващите икономики климатичните последици се усещат още по-силно – 8% годишно е увеличението на икономическите загуби за същия период, 70% от които се дължат на стихийен растеж и урбанизация. През последните 40 години глобалният БВП нараства с 2,8% средногодишно и днес повече от половината от световното население

живее в градски райони, в сравнение с 30% през 1950-те години, като се очаква, то да нарасне до близо 70% до 2050 г. (Swiss Re Institute, 2020).

Някои страни от Европейския съюз (ЕС) изпитват последиците от най-сериозната си суша за последните 500 години поради намалените валежи и честите горещи вълни през лятото на 2023 г. Липсата на валежи засегна енергийния сектор: във Франция създаде проблеми с охлаждането на ядрените реактори, в Норвегия и Италия доведе до намалено производство на водноелектрическа енергия, в Германия – проблеми с речния транспорт на въглищата, енергиен заместител на намаления внос на природен газ от Русия. В Италия комбинацията от двете явления доведе и до спад на лятното земеделско производство с 10% (Ghisellini et al., 2023). В Гърция безпрецедентни наводнения през 2023 г. доведоха до пълна загуба на летни култури в района на Тесалия, което представлява 22% от гръцкото производство на царевица за зърно; заради сушата прогнозите за България за добив от царевица за зърно и слънчоглед бяха ревизирани надолу и остават доста под историческата тенденция и 5-годишната средна стойност (European Commission, 2023a).

Фигура 1. Брой климатични събития и причинените от тях икономически загуби, 1970-2019 г. (в милиарди щатски долара, цени за 2019 г.)

Източник: (Swiss Re Institute, 2020)

Горещите вълни и сушата продължават да засягат летните култури в България, Южна и Източна Румъния, Чехия и Централна Полша; от август до октомври 2023 г. се предвиждат по-сухи от средните условия в сравнение с изходното ниво от 1981–2016 г. за северните Пиренеи, югозападните Алпи и източната част на Румъния и България. През септември–октомври 2023 г.

се очакват ниски нива на реките в Прибалтика, басейните на реките Лоара и Рона, Сардиния, Сицилия и Източна Турция. В тези региони продължителната липса на валежи и непълното възстановяване все още потенциално засягат речните потоци с пряко въздействие върху селското стопанство, екосистемите и производството на енергия (European Commission. Joint Research Centre, 2023).

Един от начините за справяне с последиците от екстремното време и намаляването на ресурсите е чрез устойчиви земеделски практики. Конвенционалното селскостопанско производство разчита на химически торове и пестициди за повишаване на добивите, но в същото време създава набор от проблеми, които заплашват системите за производство на храни в дългосрочен план. За разлика от това, практиките за устойчиво селско стопанство биха могли да доведат до спестяване на вода от 60–70%, спестяване на енергия от енергийната мрежа от 80–90%, спестяване на химически торове от 60–70% и спестяване на пръскане от над 50%, но тяхното широко разпространение все още е неравномерно и ограничено по характер (Elshaer et al., 2023).

В съвременни изследвания започва да се анализира и връзката между степента на отвореност на търговията и климатичните шокове в дадена държава или регион, които водят до повишена макроикономическа нестабилност (European Parliament, 2021). Когато поради екстремни метеорологични явления, които обикновено се случват локално и на ограничена територия, вероятността за увеличаване на броя и продължителността на прекъсванията по веригата за доставки е по-голяма, международната търговия и диверсифицираните вериги на доставки придобиват особена важност за сигурността на хранителните вериги.

1.2. Степен на разработеност на проблема за устойчивост на селскостопанското производство и поддържане на устойчив растеж в сектора

По темата за устойчивост на селскостопанското производство и поддържане на устойчив растеж в сектора има огромен кръг от разработки както в световен, така и в европейски план. Самата европейска стратегия за устойчивост на селскостопанското производство – „От фермата до трапезата“ – е още в началото на своето приложение, но това не изключва множество дискусии относно нейната ефективност и основателност, засягаща позициите на ЕС като нетен износител на селскостопански стоки и храни. Темата е многопластова, защото засяга не само аграрните производители, но също така преработвателната индустрия, а и търговията в нейните международни измерения. Като част от теорията за устойчивия икономически растеж и конкурентоспособност на секторно ниво изследването на европейската

стратегия за устойчивост върху развитието на селското стопанство предполага няколко аспекта на интерпретация в зависимост от възможностите за тяхното управление.

Единият от аспектите на темата засяга трансформацията на ОСП на ЕС съобразно множеството фази на реформиране с оглед интересите, които се защитават в отделните фази. Този аспект разглежда еволюцията на ОСП в съответствие с динамиката на търсенето и предлагането на аграрни продукти и суровини на международните пазари. Към по-важните публикации в това тематично направление отнасяме: Bureau, J.-C. (2002). *Enlargement and reform of the EU Common agricultural policy: impacts on the western hemisphere countries*; EU- Paper (2019). *Evaluation of Agricultural Policy Reforms in the European Union. The EU Common Agricultural Policy post-2013*; Boevsky, I. (2021). *The cooperative – a pioneer in the loyalty programs' using*, Scientific Works, vol. LXIII, book 1, 2021, Plovdiv, p.34-45, ISSN 1312-6318.

Друг важен момент от интерпретацията на темата се свързва с интеграционния характер на ОСП, а именно оптимизирането на нейното устройство и функциониране съобразно промените на международния пазар, но и съгласно интересите на отделните страни. Отделните вълни на разширяване на ЕС налагат преразглеждане на действащите механизми на ОСП с оглед баланса на интересите на страните-членки, на променящите се демографски процеси и на развитието на селските райони в интеграционната общност. Към публикациите в това направление се отнасят: Costa, S., Osborne, M., Xiao-guang, Z., Boulanger, P., Jomini, P. (2009). *Modelling the Effects of the EU Common Agricultural Policy*; Boevsky, I., Kostenarov, K., Sarov, A. (2019). *Evaluation of Members' Satisfaction in Modern Bulgarian Agricultural Cooperatives*, in: Monetary and Economic Research Center (edt.) *Europe After the EU Elections: Monetary and Economic Perspective*, pp. 17-36; Симеонов, С. (2022). *Партньорства между неправителствените организации и бизнеса в контекста на устойчивостта*. Икономическа мисъл, бр. 3. ИИИ-БАН. София.

Следващ аспект, който се прокрадва през второто десетилетие на XXI век и все по-уверено се налага като фактор в развитието на селското стопанство, е екологичният. Той разкрива нова перспектива в икономическото сътрудничество, свързано с решаването както на екологичните, така и на редица социални проблеми на страните в света. Към актуалните публикации по темата се отнасят: Боевски, И. Саров, А. (2018). *CRM в българското земеделие. Ролята на фамилия бизнес за устойчивото развитие на селските райони*. В "Научни трудове АУ", том 61, кн. 2, ISSN 1312-6318; Prause, G., Boevsky, I. (2019). *Smart Contracts for Smart Rural Supply Chains*. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 25 (No 3), Sofia: Agricultural Academy, Scopus SJR 0, Q3 (2021); Wetzels, H. (2021). *CAP beyond the EU | Precision agriculture: for whom precisely?*; Willard, M. (2022). *CAP Strategic Plans and Food Security: Fallow Lands, Feeds, and Transitioning the Livestock Industry*.

Темата на настоящото изследване попада в тази категория. Предприемането и още повече прилагането на адекватни средства за възстановяване на екологичното равновесие в света, с което да се предотвратят негативните последици от настъпващите климатични промени, придава актуалност на темата в контекста на разширяващите се мащаби на общественото производство с цел повишаване благосъстоянието на населението и разрушителния ефект от увеличаването на емисиите от парникови газове. През последните години в условията на пандемията от COVID-19 проличава колко е важна надеждната и гъвкава продоволствена система, чрез която да се осигури достъп до храни за гражданите на изгодна цена. Като част от ЕС България може да се възползва от постиженията на другите страни-членки и така да преосмисли националната политика в областта на селското стопанство, за което спомагат и схемите за финансиране от фондовете на интеграционната общност.

2. Развитие на концепцията за устойчивост и хранителните вериги

2.1. Международни инициативи за постигане на устойчивост

На срещата на върха на Земята в Рио през 1992 г. е приета Рамковата конвенция на ООН за изменението на климата, в която представители на 154 държави признават заплахата от увеличаване на емисиите на парникови газове в резултат на човешката дейност. Правителствата на тези държави си поставят за цел да намалят концентрацията на парникови газове в атмосферата и да разработят и приемат национални стратегии за смекчаване и адаптиране към очакваните последици от изменението на климата.

В следващите две десетилетия са предприети редица законодателни инициативи на държавно и наднационално ниво, организирани бяха дейности, практики и бизнес модели, свързани с концепцията за устойчиво развитие. През 2016 г. влезе в сила Парижкото споразумение за изменението на климата, с което се цели да подобряване прилагането на Рамковата конвенция от 1992-ра. В споразумението, ратифицирано към 2023-та година от 193 държави плюс ЕС, се посочва, че за постигане на целите му всички страни следва да предприемат и обявят амбициозни усилия като свой национален принос за глобалния отговор на изменението на климата, като: *„усилията на всички страни ще нарастват прогресивно във времето“*, и *„страните, които са развиващи се държави, се нуждаят от подкрепа за ефективното прилагане на настоящото споразумение“* (EUR-Lex, 2016).

В подкрепа на Парижкото споразумение през 2019 г. ЕК представи своята визия за устойчиво развитие, наречена Европейски зелен пакт („Зеле-

ната сделка“), една „амбициозна“ стратегия за икономически растеж, доминиран от ресурсно ефективна, нисковъглеродна икономика и справедлив екологичен преход в преследване на голямата цел, до 2050 година ЕС да стане първото неутрално по отношение на климата общество на планетата. Преходът към зелена икономика включва нови предизвикателства в области като енергетиката, управлението на отпадъците, транспорта, селското стопанство, строителството и много други области за справяне с глобалното изменение на климата (Европейска комисия, 2022).

В основата на Зелената сделка е стратегията „От фермата до трапезата“, представена през април 2020 г., която разглежда задълбочено устойчивите хранителни системи, като същевременно признава присъщата връзка между здрави хора, общества и здрава планета (Европейска комисия, 2020). Тази стратегия е основният лост на Европейската комисия за постигане на Целите на ООН за устойчиво развитие, в които се откроява значението на храната за оформянето на устойчиво бъдеще за Земята, и по-специално в:

- Цел 2: Премахване на глада, постигане на сигурност на храната и по-качествено хранене и насърчаване на устойчиво селско стопанство, и
- Цел 12: Осигуряване на устойчиви модели на потребление и производство.

2.2. Основна постановка и насоченост на европейската стратегия „От фермата до трапезата“ при създаването на хранителни вериги

В биологичния смисъл понятието „хранителна верига“ служи за означаване и описване потока на енергия, от слънцето или хидротермалните отвори до отделните групи живи организми на земята, като се проследява трансформацията на овеществената енергия от нейните елементарни форми преминавайки от групата на растенията и към групата на най-големите хищници. В обществено-политическия смисъл ЕК използва това понятие, като влага в него икономически прочит, в който е закодиран стремежът към опазване на околната среда, разглеждана като основен източник на ресурси за осигуряване на храната на населението. В този смисъл през 2020 г. в своите основни документи² ЕК дава следното определение на понятието „хранителна верига“, а именно: „Тази верига, обхващаща производството на

² Стратегията „От фермата до трапезата“ е част от глобалната инициатива на ЕС за създаването на Европейския зелен пакт. С него страните от ЕС целят, техните икономики да се превърнат в неутрални спрямо климата до 2050 г. Тя е също така тясно свързана със стратегията на ЕС за опазване на биоразнообразието и с новите правила за Общата селскостопанска политика (Европейски парламент, 2020). Основният документ, в който се описва рамката на посочената европейска стратегия, е Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите – Стратегия „От фермата до трапезата“ за справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система (European Commission, 2020).

храни и техният път, вкл. транспорт, дистрибуция, маркетинг, до крайния потребител. Задачата на този тип вериги е да осигурят неутрално или положително въздействие върху околната среда, запазвайки и възстановявайки сухопътните, сладководни и морски ресурси, от които зависи хранителната система. За тази цел новият тип хранителни вериги биха подпомогнали намаляването на изменението на климата и биха допринесли за положителното му въздействие за защита на земята, почвата, водата, въздуха, както и за запазване здравето на растенията и на животните, като съдействат и за възстановяване на биоразнообразието“ (Министерство на земеделието и храните, 2020). В българското законодателство от 20.06.2020 понятието навлиза с формулировката „агрохранителна верига“ (Държавен вестник, 2020).

Основните опорни точки на тази част от стратегията „От фермата до трапезата“, свързана със стремежа за създаването на хранителни вериги от нов тип, са следните (Европейски съюз, 2023):

- Осигуряването на достъп до продоволствени стоки на всички членове на съвременното европейско общество, като се гарантира продоволствена сигурност и здравословно хранене.

- Производство и предлагане на „питателна и устойчива храна, която поддържа високи стандарти за безопасност и качество“, отговарящи на хранителните нужди и хранителните предпочитания на населението, съобразно националните традиции и сравнителните предимства на селското стопанство.

- Балансираност между производството и потреблението на продоволствени стоки, въплътено в устойчивостта на благосъстоянието на потребителите и в гарантирането на оправдани доходи за производителите. Запазването на баланса на интересите в самите хранителни вериги следва да насърчава „конкурентоспособността на сектора на доставките в ЕС“.

В хода на изработване на стратегията ЕК прави законодателно предложение за създаване на рамка за устойчива хранителна система преди края на 2023 г. С това се очаква, тя да насърчи съгласуваността на политиките между наднационалните органи на управление в ЕС и тези на национално ниво, като осигури устойчивост във всички политики, свързани с храните и засилване на устойчивостта на хранителните системи. Устойчивостта на хранителните системи вече се превръща в очевиден глобален проблем. ЕС играе ключова роля в определянето на нови глобални стандарти за продоволствена сигурност, за да адаптира хранителните системи към различни предизвикателства. В допълнение към новите политически инициативи беше наложено прилагане на съществуващото законодателство чрез приемането на стратегията „От фермата до трапезата“ (Европейска комисия, 2020 г.).

Стратегията залага регулаторни и политически инициативи със следните цели (Европейски съюз, 2023):

- намаляване наполовина употребата на пестициди и торове и продажбата на антимицробни средства;
- увеличаване на площите, предназначени за биологично земеделие;
- насърчаване на по-устойчиво потребление на храните и здравословни начини на хранене;
- намаляване разхищението и загубата на храни;
- борба с измамите с храни по веригата за доставки;
- подобряване на хуманното отношение към животните.

Стратегията поставя някои **измерими цели с хоризонт 2030** година, които включват (Mowlds, S., 2020):

- да се намали наполовина общата употреба и риск от химически пестициди и употребата на по-опасни пестициди;
- подобряване на разпоредбите за интегрирано управление на вредителите и стимулиране на по-широкото използване на безопасни алтернативни начини за защита на реколтата от вредители и болести;
- да се намалят загубите на хранителни вещества с най-малко 50%, като същевременно се гарантира, че няма влошаване на плодородието на почвата, с оглед намаляване на използването на торове с най-малко 20%;
- най-малко 25% от земеделската земя на ЕС да се ползва от органичното земеделие;
- да се преразгледа законодателството за хуманно отношение към животните.

Някои ранни изследвания посочват различни недостатъци в Стратегията. Giannou заявява, че стратегията подкрепя създаването на работни места в сектора на храните и селското стопанство, без да сочи конкретно за кого ще бъдат създадени работните места и какви умения и квалификация ще изискват (Giannou, C., 2022). Според Mowlds тези цели са амбициозни, като се имат предвид настоящите тенденции и цифри, тъй като страните от ЕС-27 ще трябва да увеличат почти два и половина пъти текущия си темп на растеж, за да постигнат целта от 25% земеделска земя за биологично земеделие (Mowlds, S., 2020). Други автори имат опасения като: необходимостта почвата да бъде взета предвид в по-голяма степен в стратегията, тъй като тя има ключова роля за смекчаване на емисиите на парникови газове; подход с по-голямо участие при разглеждане на алтернативи за тези, които биха могли да загубят от прехода към по-устойчиви хранителни системи – производители на храни, преработватели, търговци на дребно и потребители; промяна в нагласите на обществото за подкрепа на необходимите промени чрез преминаване към по-висока роля на биологичното земеделие; значението на създаване на връзки между увеличения дял земя, предназначена за органично земеделие, с използването на съвременни биотехнологии и техники за развъждане (Ghisellini et al., 2023).

Проучвания на Евробарометър от 2023 г. показват, че повече от 77% от гражданите на ЕС смятат изменението на климата за много сериозен проблем в този момент и то се нарежда сред първите три в 16 от 27-те държави-членки (European Commission, 2023b). Преходът към зелена икономика трябва да се ускори на фона на скоковете в цените на енергията и опасенията относно доставките на газ е твърдение, подкрепено от 58% от анкетираните. Мнозинството от европейците смятат, че ЕС, националните правителства, бизнеса и индустрията са отговорни за справянето с изменението на климата. Интересното е, че българите, които признават, че участват по някакъв начин лично в опазването на природата, са на предпоследно място по този показател в проучването с 35% (на последно място са румънците с 29%), а като цяло те са по-малко доволни от това, което прави националното им правителство – 73%, в сравнение с 67% средно за ЕС.

В резултат на изложеното се налага изводът, че европейската стратегия „От фермата до трапезата“ е в унисон с цялостната политика на ЕС за устойчив и приобщаващ растеж, като нейната основна насоченост към природосъобразно селскостопанско производство и устойчиви хранителни вериги съответства на стремежа за гарантиране на продоволствена сигурност, здравословно хранене и обществено благоденствие. Нейната реализация се разглежда като предпоставка за запазване конкурентоспособността на европейското селско стопанство и залог за постигане на устойчивите цели на развитието в дългосрочен план.

2.3. Агрохранителните системи и вериги като източник на устойчивост

Националните агрохранителни мерки все повече излизат отвъд традиционните рамки на селското стопанство, храненето, здравето и изменението на климата, за да се справят с предизвикателствата, на които са изложени хранителните системи. Храната служи както като средство, така и като цел за постигане на устойчивост. В тази връзка през последното десетилетие се появява сериозна критика срещу методите за производство на храни, разработени през 20-ти век. Затова допринасят различни сили: както разширяването на дефиницията за устойчивост с процеса на регенериране на силно компрометирана среда (Fontefrancesco, M., 2023); натиска на климатичните промени; така и нестабилната военнополитическа обстановка в региони, ключови за продоволствената сигурност в света.

Като цяло екологичният преход в хранителния сектор сега се съсредоточава върху възстановяването, съживяването и насърчаването на елементи от хранителните обичаи и наследство на общностите. Този подход включва производствени аспекти, които са по-внимателни, съвместими и устойчиви по отношение на местните екологични специфики. (Fontefrancesco, M., 2023).

Агрохранителните системи обхващат първичното селскостопанско производство на хранителни и нехранителни продукти (от култури, добитък, рибарство, горско стопанство и аквакултури), производството на храни от неселскостопански произход (напр. синтетично месо), веригата за доставка на храни от производителите до потребителите и крайното потребление или изхвърляне / утилизация на хранителните отпадъци (Davis et al., 2023). Те са основата, на която продължават да се градят много икономики. Глобалната хранително-вкусова система произвежда приблизително 11 милиарда тона храни годишно, както и множество нехранителни продукти. През 2018 г. брутната стойност на селскостопанската продукция в световен мащаб се оценява на 3,5 трилиона щатски долара, като само първичното селскостопанско производство осигурява около една четвърт от цялата заетост в световен мащаб и почти 60 процента от общата заетост в страните с ниски доходи (Gálvez Nogales et al., 2023). Хранителните вериги обединяват икономически и социални заинтересовани страни, участващи в координирани дейности за добавяне на стойност към определен хранителен продукт от неговото производство до достигането му до потребителя (Fontefrancesco, M., 2023). Те са част от агрохранителната производствена система, която включва доставчици на суровини и услуги, както и обработка, индустриализация, транспорт, логистика и други поддържащи услуги, като например финансиране.

Връзките между различните звена на хранителната верига не са линейни, а приличат повече на мрежа от взаимоотношения, построена на много нива. Трябва да се има предвид, че зависимостите често са силно изкривени в полза на определени страни със силна икономическа или политическа власт, които могат да доминират и да разширят влиянието си върху по-слабите, по-малко организирани играчи, с по-малко влияние в процеса на вземане на решения.

От бизнес гледна точка веригите могат да се използват като инструмент за регулиране на отношенията и договореностите между стопанските единици, подобрявайки условията на транзакция, бизнес резултатите и отношенията между заинтересованите страни. В този смисъл хранително-вкусовата верига има ясно дефинирано място във времето и пространството, което отговаря на специфични пазарни условия или процеси (Garcia-Winder et al., 2009) (Таблица 1). Устойчивата хранителна верига притежава следните характеристики (FAO, 2023b):

- икономическа устойчивост – рентабилна е през всичките етапи;
- социална устойчивост – има широкообхватни ползи за обществото;
- екологична устойчивост – има положително или неутрално въздействие върху природната среда.

Хранителните вериги играят съществена роля в европейската икономика, свързвайки сектори като селското стопанство, хранително-вкусовата промишленост и дистрибуцията, които заедно създават повече от 5% от

европейската добавена стойност и 7% от заетостта (Sorrentino, A., Russo, C., Cacchiarelli, L., 2016). Всички европейски потребители са пряко засегнати от ефективността на веригата за доставка на храни в ЕС, тъй като храната и напитките представляват значителна част (14%) от средните разходи на европейските домакинства, а агрохранителната система на ЕС непрекъснато се развива.

Таблица 1

Класификация на различните видове хранителни вериги

ТИП	ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ	ПРИМЕР
Конвенционална хранителна верига		
Управлявана от голям търговец на дребно	<ul style="list-style-type: none"> - Супермаркетът определя строги правила за производство - Използване на частен етикет - Използване на сертификати за качество и безопасност 	Плодове и зеленчуци
Управлявана от голям преработвател	<ul style="list-style-type: none"> - Преработвателят купува суровини от голям набор от ферми - Продажба в различни маркетингови канали 	Млечни продукти
Управлявана от голям търговец на едро	<ul style="list-style-type: none"> - Търговецът предоставя всички входове и услуги на другите етапи - Хранителната верига е сложна, глобализирана и финансирана 	Зърнени храни, банани, какао
Алтернативна хранителна верига		
Къса верига на доставки	<ul style="list-style-type: none"> - Фермерите директно продават продукцията си - Потребителите оценяват повече оригиналните продукти - Фермерите увеличават квотата за добавена стойност - Някои слабости (малка кошница с продукти, управление на доставките и запасите и др.) 	Магазини във ферми, фермерски пазари, доставки по домове, офиси, училище
Управлявана от специализиран търговец на дребно	<ul style="list-style-type: none"> - Висококачествени и типични продукти - Навлизане на по-големи пазари 	Eataly, D'Artagnan, Luxury food & drink, линия на Amazon
Продукти с географски произход	<ul style="list-style-type: none"> - Продукти със ЗНП (защитено наименование за произход) и ЗГУ (защитено географско указание) - Важна роля на обединенията на производители 	Вино, сирене, зехтин

Източник: (Sorrentino, A., Russo, C., Cacchiarelli, L., 2016).

Изложените факти ни водят до заключението, че промените в международната търговия, технологиите и нуждите на обществото предизвикват дълбоко реструктуриране на веригите за доставка на селскостопански храни. Дигитализацията в продажбите на храни и търговията на дребно, увеличаващите се изисквания за качество, безопасност и идентичност са само няколко примера за предизвикателствата, пред които са изправени компаниите в сектора. Вследствие на това хранителните вериги в ЕС се трансформират в сложна система от взаимосвързани пазари с нарастващи форми на координация, интеграция и договори.

3. Същност и трансформация на европейската политика в областта на селското стопанство

3.1. Характер и основни инструменти на въздействие на ОСП върху европейското селскостопанско производство

Правното основание за създаване на Обща селскостопанска политика (ОСП) е подписаният през 1957 г. в Рим договор, известен като фундамент за функционирането на европейската интеграционна система. Възникнала в условия на силно регулиран пазар за подпомагане на доходите на земеделските производители, общата европейска селскостопанска политика претърпява редица реформи. За въздействие се използват икономически лостове под формата на инструменти за балансиране на интересите на производителите и интересите на потребителите. Вземането на решения е подчинено на прилагането на общи механизми. ОСП е създадена през януари 1962 г. и до 1 януари 2007 г. се финансира от Европейски фонд за ориентиране и гарантиране на земеделието, известен като ФЕОГА. Впоследствие той е заменен от Европейски фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) – Първи стълб и Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) – Втори стълб:

I. Първият стълб на европейската селскостопанска политика обхваща:

1. Общата организация на пазарите на селскостопански продукти, т.нар. пазарни мерки, имат за цел да ограничат обхвата на инструментите за намеса. Организацията на общ пазар има отношение към:

а) Вътрешния пазар чрез: интервенции на пазара – интервенционни (гарантирани) цени, по които се изкупуват за складиране произведени количества селскостопански продукти; организации на производителите – те защитават интересите на земеделските производители чрез колективно влияние при договаряне на цени и количества с цел намаляване на разходите; сътрудничество при преработка и търговия с продукти и други.

б) Външен пазар – инструментите са насочени към търговията с трети държави, чрез: лицензии за внос и износ; вносни мита; тарифни квоти и други.

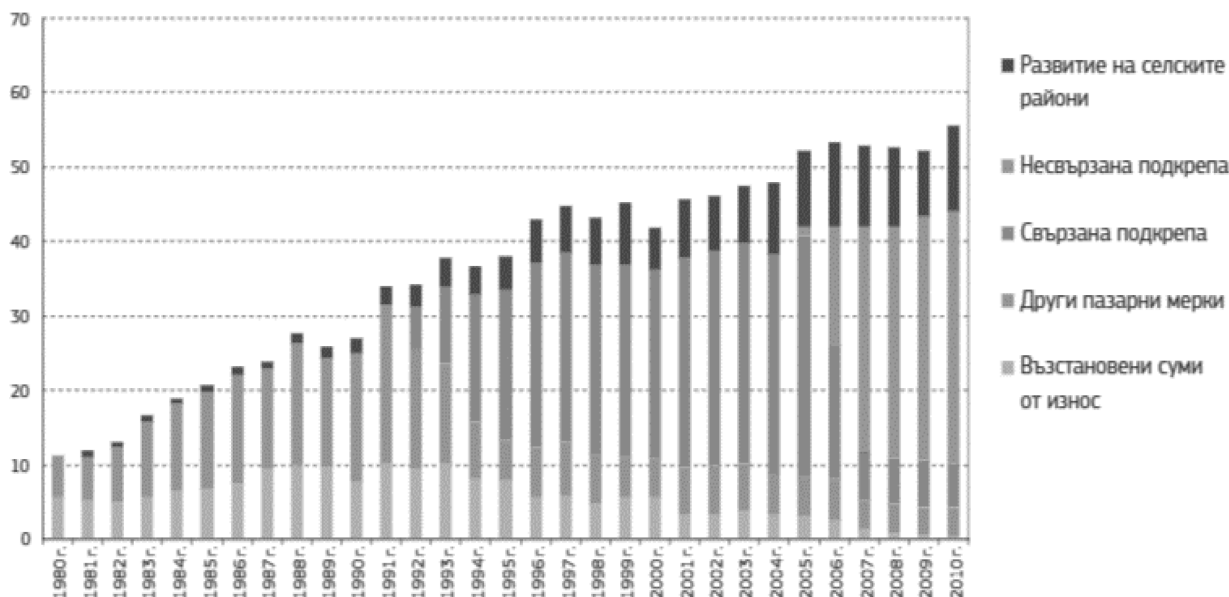
2. Директните плащания на земеделските производители, т.нар. пряко подпомагане, преминаха от „отделяне“ към „целеви механизми“, проявяващи се под формата на система от седем многофункционални плащания:

- а) „основно плащане на хектар“ или „плащане за единица площ“;
- б) подпомагане, известно като „екологизиране“;
- в) допълнително плащане за млади земеделски производители;
- г) преразпределително плащане;
- д) подпомагане за зони с ограничени природни дадености;
- е) „обвързано подпомагане“;
- ж) подпомагане на дребни земеделски производители.

„Основното плащане на хектар“ или „плащането за единица площ“, „екологизирането“ на площите и плащанията за млади земеделски производители имат задължителен характер.

II. Въведен с реформата „Програма 2000“ **вторият стълб** е насочен към провежданата политика за развитие на селските райони. Въз основа на изготвени от държавите–членки програми за периода 2014–2020 г. 30% от средствата по ЕЗФРСР са предназначени „за инвестиции в областта на околната среда и климата, както и в развитието на горските райони и подобряването на жизнеспособността на горите, агроекологични мерки, биологично земеделие и плащания по „Натура 2000“ (Европейски парламент, 2018). Минимум 5% от фонда финансират подхода LEADER. За периода 2020–2027 г. се акцентира върху устойчивото развитие, опазването на природните ресурси и необходимостта да се гарантира приемственост между поколенията. В отговор на ангажиментите по т.нар. „Зелен пакт“ (в т.ч. Стратегията за биологичното разнообразие и Стратегията „От фермата до трапезата“) от настоящата 2023 г. се пристъпва към изпълнение на разработените национални стратегически планове.

Европейската селскостопанска политика се финансира от годишния бюджет на Общността. При създаването си, преди шестдесет години, на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз се предоставя най-големия дял от евробюджета (Европейска комисия, 2011). Разходите за нейното провеждане достигат върхова стойност от 72% през 1984 г. и оттогава бележат тенденция в посока на намаление – Фигура 2.

Фигура 2. Разходи за провеждане на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз за периода 1990–2010 г.

Източник: Публикации на ЕС, Генерална дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“ (Европейска комисия, 2011)

Перманентните трансформации на ОСП, в т.ч. и по отношение на прилаганите инструменти, на политиката в аграрния сектор са насочени към полагане на усилия за значително намаляване на разходите за нейното провеждане. Всяка една от трансформациите налага промяна и в използваните инструменти за нейното провеждане.

3.2. Периоди в развитието и трансформирането на ОСП на Европейския съюз

ОСП може да се разглежда като съвкупност от правила и механизми, които регулират производството, търговията и преработката на земеделски продукти в Европейския съюз, но също така и като начин за стимулиране развитието на селските райони. ОСП е една от най-важните политики на ЕС не само защото чрез нея се засягат интересите на близо 14 млн. фермери, но и защото делът на средствата, свързани с реализирането на тази политика, в общия бюджет на ЕС надхвърля 40% (EU, 2012). Историките оценяват значението на ОСП като едно от най-значимите постижения на европейската икономическа интеграция, наред със създаването на единния вътрешен пазар и на европейския валутен съюз, които представляват два ключови елемента от развитието на интеграционната общност. Изследователите на ОСП посочват няколко етапа в нейното развитие и усъвършенстване, като последните се характеризират като пълна трансформация в посока налагане на природосъобразност в селскостопанското производство (EU, 2012), а именно:

Първи етап. Класически период

През 1962 г. се поставят основите на ОСП на Европейския съюз. Нейната цел е да гарантира сигурни хранителни доставки за европейците на разумна цена, от една страна. И от друга, справедлив жизнен стандарт за земеделските производители.

Втори етап. 1984 г. Реформа на стабилизаторите

Прилаганата система за защитни цени създава условия за производство, генериращо излишъци, т.нар. „планини от храни“. Това налага въвеждане на системата за компенсаторни помощи на доходите на земеделските производители.

Трети етап. 1992 г. Реформа Макшери

Известен като „голямата промяна“, през този етап общата европейска селскостопанска политика преминава от подпомагане на пазара към подпомагане на земеделските производители, т.нар. отделяне.

Четвърти етап. Програма 2000 (или План 2000) – Реформа Фишлер

За провеждане на многофункционално, устойчиво европейско селско стопанство се открояват следните основни акценти: стимули за повишаване на качеството на произвежданите продукти, а не на тяхното количество; производство на екологично чисти продукти; развиване на фермерство, щадящо околната среда; превръщането на фермерите в предприемачи.

Пети етап. 2003 г. Междинен преглед

С реформата от юни 2003 г. се прекъсва връзката между производството и предоставяните преки плащания. Земеделските производители получават субсидии в съответствие с ангажимента им да се грижат за земеделската земя и спазват стандартите за безопасност на храните, опазване на околната среда и здравето на животните.

Шести етап. 2009 г. „Оценка на здравословното състояние“

„Оценката на здравословното състояние“ е насочена към модернизирване, опростяване и рационализиране на общата европейска селскостопанска политика. Усилията са насочени към: цялостното отделяне на помощите; частично пренасочване на средства от първия към втория стълб; адаптиране на земеделските стопани да реагират на сигналите на пазара.

Седми етап. 2013 г. за референтния период 2014–2020 г.

Основните моменти по отношение на приложението на общата европейска селскостопанска политика за програмния период 2014–2020 г. са насочени към: засилване конкурентоспособността на сектора; насърчаване на иновациите; провеждане на устойчиво земеделие; подпомагане на заетостта и икономическия растеж, т.нар. териториален подход в селските райони и други. Еднократните плащания за земеделските стопанства са заменени със система за плащания на етажи или нива, включващи посочените в т. 1.1. седем компонента. Въвежда се и „защитен механизъм“ в случай на криза при цените и смущения на пазара.

ОСП е най-дълго просъществувалата политика на Европейския съюз. Нейното развитие обособява като ключови пет реформи: 1992 г. Реформа Макшери; 2000 г. План 2000; 2003 г. Междинен преглед; 2009 г. „Оценка на здравословното състояние“; 2013 г. за референтния период 2014–2020 г. Извършените реформи имат за цел приспособяването на инструментите на ОСП към постигане на заложените в Договора за функционирането на Европейския съюз цели. С приложението на „новата“ последна реформа на европейската селскостопанска политика от 2023 г. целите се адаптират на: *икономически*, за да гарантират продоволствената сигурност на европейско ниво; *екологични* – за устойчиво природоползване на ресурсите в борба с изменението на климата; *териториални* – в подкрепа на селските райони.

Селското стопанство и земеделските райони се определят като основни елементи на Европейския зелен пакт, а „новата“ ОСП се представя като ключов инструмент за постигане на целите, заложи за изпълнение в стратегията „От фермата до трапезата“ и в стратегията за биологичното разнообразие (Селско стопанство, 2022).

В резултат на извършения ретроспективен анализ с цел разкриване същността на ОСП и проследяване на нейната трансформация стигаме до следното обобщение:

- Аграрната политика на европейската интеграционна общност се създава с цел защита интересите както на селскостопанските производители, така и на потребителите на продоволствени стоки. От началото на 60-те до началото на 90-те години на XX век тя стимулира производството на аграрна продукция и съдейства за интензифицирането му, като се характеризира с изразен протекционистичен характер.

- В обхвата на следващите периоди от развитието на ОСП, които ние означаваме като период на „качествени промени и пазарна ориентация“, се наблюдават сериозни промени не само в ориентацията на въздействието, но и в използваните средства за въздействие. Под влияние на редица външни и вътрешни за интеграционната система фактори единният вътрешен пазар се отваря за вноса на аграрна продукция, произведена в страни извън интеграционната общност, а свободната конкуренция се превръща в основен механизъм за регулиране на отношенията на производство и реализация.

- През второто десетилетие на XXI век ОСП става част от глобалната инициатива на ЕС за създаването на Европейския зелен пакт, насочен към устойчиво природоползване на ресурсите и противодействие на климатичните промени. В сърцевината на тази инициатива се позиционира стратегията „От фермата до трапезата“, чрез която се реализира съвременната трансформация на европейското селскостопанско производство.

4. Очаквания за устойчивост на европейското селскостопанско производство в рамките на стратегията „От фермата до трапезата“

4.1. Основни изисквания и очаквания за устойчивост в хода на производството на селскостопански продоволствени продукти и на промишлената им преработка в храни

Устойчивостта при създаването на хранителните вериги задължава участващите земеделски производители, рибарите и производителите на аквакултури да трансформират методите си на производство, като използват природосъобразни, иновативни, вкл. цифрови технологии, посредством които могат да осигурят по-добри екологични резултати. Също така от тях се очаква да намаляват, оптимизират или избягват използването на средства за растителна или животинска защита, които причиняват негативни последици за околната среда, здравето на заетите в производство или на потребителите на произведените селскостопански продукти. Вярно е, че първоначално прилагането на новите подходи и технологии изисква, човешките и финансовите инвестиции да доведат до повишаване на разходите и оскъпяване стойността на произведените селскостопански продукти. Впоследствие обаче създадената добавена стойност ще допринесе за подобряване на конкурентоспособността им.

Важна стъпка по пътя за реализиране на преход към устойчивост в производството на селскостопански продукти е правилното идентифициране, от една страна, на изискванията към самите производители, както и на останалите членове по хранителната и преработвателната верига, така и, от друга страна, техните очаквания във връзка с това, какво биха спечелили от посочения преход. Така например масово прилаганата практика от земеделските производители досега е използването на химически средства, синтетични торове и пестициди, с чието използване те повишават продуктивността на обработваемата земя и повишават добивите. Вече не е тайна, че този начин на земеползване води до замърсяването на почвите, а това отравя подпочвените води, замърсява въздуха и по този начин унищожава биоразнообразието и може да увреди нетаргетиранни растения, насекоми, птици, бозайници и земноводни. Ето защо през последните години ЕК въвежда хармонизиран показател с цел установяване на риска от замърсяване при употреба на пестициди, на базата на което се планира прогресивно намаляване употребата на този вид препарати за растителна защита. Това се идентифицира като едно от изискванията към производителите на селскостопански продукти. Въвеждането на тази методика за мониторинг върху използването на пестициди е елемент от директивата за интегрирано управление на пестицидите (IPM) и тя се препоръчва от ЕК за прилагане от страна на управляващите органи в отделните страни-членки (Европейски парламент, 2007).

Прогнозите сочат, че ако тези органи прилагат методиката и осъществяват контрол върху местното производство, използването на пестициди ще спадне с 50 процента до 2030 г., затова още през 2009 г. се променят правилата за използването на пестициди в рамките на ОСП. Същевременно ЕК препоръчва на управляващите органи в страните–членки да популяризират и стимулират редица иновативни биологично активни субстанции, а наред с това да повишат контрола върху процедурите по одобрение за използване на пестициди от местните производители. Така очакванията на местните производители следва да се „материализират“ в конкретни политики, подплатени с конкретни финансови средства, чрез които местните производители да бъдат стимулирани в прехода към устойчивост на производствените практики.

Аналогична е ситуацията при използването на синтетични торове, особено на тези видове, които съдържат азот и фосфор. Знае се негативното влияние на тези „подобрители“ на почвеното плодородие, тъй като те се абсорбират от растенията и допринасят за загубата на хранителните вещества, а това има особено значение не само за сектора на растениевъдството, както и за произвежданото растително продоволствие, достигащо до трапезата на съвременните потребители, но също така и за изхранването на животните в сектора „животновъдство“ на отделните страни–членки. В тази част от хранителната верига изискванията към животновъдите и към производителите на фуражи са свързани с прилагане на балансирано използване на „подобрители“ на продуктивността и устойчиво управление на хранителните вещества чрез по-добро управление на естествения цикъл на селскостопанското производство, респ. на жизнения цикъл на организмите (Fermera.bg, 2020). През сегашния програмен период за използване на еврофондовете у нас се предвижда използването на специализиран софтуер – Farm Sustainability Tool for Nutrients (FaST), който може да калкулира необходимите торови норми и потребности от хранителни вещества. Предвижда се, софтуерното приложение да е доброволен елемент от предварителните условия, като може да бъде предвиден стимул за неговото прилагане. Преди да се пристъпи към използването на софтуера, е необходимо да се диагностицира състава на почвата на обработваемата земя, за да се установи съдържанието в усвоима форма на азот, фосфор, калий, органично вещество, рН, карбонати, вредни соли и други физични и химични показатели, а засега тази част от предварителните проучвания, съпроводени и от лабораторни експертизи, е силно затруднена и не е част от редовната практика.

Наред с това на отделните стопанства се препоръчва като добра практика „торене с променлива норма“ (ТПН). Торенето може да бъде фиксирано (с единна норма за целият парцел) или променливо (според нуждата на растенията в отделни зони). Основава се на различното състояние и развитие на растенията. Има два подхода за прилагане – за изравняване на добивите

от различните зони и за увеличаване на добивите от силните зони. Затрудненията, които се наблюдават от практиката на българските стопани, са свързани с липсата на техническо оборудване както за стимулиране на процеса по прецизно торене чрез проби и план за торене, така и пълна картина за състоянието на посевите в отделните парцели.

ЕК предлага прилагането и на още една нова практика, а именно торене с микробиални торове. Този вид „подобрители“ са наречени още „живи торове“. Те представляват вещества, които съдържат живи микроорганизми, чието прилагане върху семена, повърхности на растенията или почва „колонизират ризосферата или вътрешността на растението и насърчават растежа чрез увеличаване на предлагането или наличието на основни хранителни вещества към приемното растение. Очаква се, в бъдеще микробиалните торове да намалят значително употребата на химически торове и пестициди. Затрудненията при тази практика произтичат от факта, че този вид вещества са относително непознати за българските производители, а наред с това тяхното използване налага предварително обучение за правилното им приложение (Fermera.bg, 2020).

Наред с посоченото дотук следва да се изтъкне, че все по-сериозен проблем с негативни последици за здравето на човека е използването на лекарствени средства в животновъдството, предизвикващо антимикробната резистентност. Тя е свързана с прекомерната и неуместна употреба на фармацевтични препарати при отглеждането на животните. Новите регламенти за ветеринарни медицински продукти и медикаментозни фуражи предвиждат широка гама от мерки, за да се постигне тази цел и да се насърчи устойчивото здравеопазване, при което се постига хуманно отношение към животните, подобряващо здравето им.

Очакванията на производителите за тази част от хранителната верига отново се свързват с размера на субсидиите в рамките на ОСП, но най-вече с допълнителните средства за стимулиране на прехода към устойчивост на производството. По тази причина ЕК разработва съвместно с управляващите органи в страните-членки „План за действие за интегрирано управление на хранителни вещества“ с оглед установяване и ограничаване на източника на замърсяването на хранителните вещества в животновъдния сектор. Тези практики стимулират мерките, които се включват в стратегическите планове по ОСП, които се разглеждат като инструмент за устойчивост на фермите относно управлението на хранителни вещества. Наред с това се ревизира европейското законодателство относно хуманното отношение към животните, включително относно транспортирането на животни, клането и месопреработването (Европейска комисия, 2020).

Разгледаното взаимодействие между изисквания и очаквания за устойчивост в хода на производството на селскостопански продоволствени продукти, което засяга производителите и доставчиците – от една страна, както и възможностите за управление на прехода към устойчиви селскостопански

практики – от друга страна, показва неговата сложност и многопластовост, защото засяга разнородни интереси. От една страна, очакванията на производителите са свързани с необходимостта от подпомагане във финансов и технологичен аспект. Така например мерките за редица дейности са от еднаква важност както за производителите, така и за органите на управление, които прокарват стратегията за устойчивост в селскостопанското производство. Единство в целите и интересите се регистрира в следните направления:

- улесняване регистрацията на нови сортове семена, включително за органично земеделие;
- запазването на традиционни и местно адаптирани сортове;
- създаването на работни места в логистиката, свързана с осъществяване на по-лесен достъп до пазара за органичните продукти и за продуктите с гарантиран регионален произход;
- привличане и подпомагане на млади фермери.

Към това единство следва обаче да се развият и редица други дейности, които да засилят пазарния ефект като естествен механизъм за поддържане на конкурентоспособността. Тук става дума за пазарни механизми, които да стимулират както предлагането, така и търсенето на органични продукти. Също така е важно да се гарантира качеството на органичните продукти, с което да се генерира потребителско доверие, което от своя страна да насърчи търсенето чрез промоционални кампании и зелени обществени поръчки. Този подход подпомага достигането на целта, формулирана от ЕК – поне 25% от земеделската земя в страните от ЕС да служи за биоземеделие до 2030 г. и значително увеличение на био- аквакултурите. Безспорно за постигането на тези резултати допринася „разчупването“ на новите „екосхеми“ в рамките на ОСП, които предлагат финансиране за предлагането на устойчивите практики, като природосъобразно земеделие; агроекология, включително биологично земеделие; земеделие, при което се съхранява въглерод в почвата, и агролесовъдство.

В резултат на изложеното става ясно, че след широки консултации и оценка на въздействието на посочената стратегия ЕК разработва общи дефиниции, общи принципи и изисквания за устойчиви хранителни вериги, като се разпределят отговорностите на всеки участник в хранителната система по нива на производството и управлението, вкл. дистрибуцията и търговията с храни. Това се превръща в отправна точка за изработването на националните планове и схеми за изграждане на хранителните вериги от страна на националните органи на управление.

4.2. Привърженици и противници на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство

Селското стопанство е една от най-чувствителните теми в ЕС, защото заема централно място в обществените дебати, свързани с изхранването на

населението, опазването на околната среда и постигането на икономическо развитие. На тяхна основа преобладава мнението за подкрепа на ОСП и планове за постигане на устойчивост и гарантиране на бъдещето на селското и горското стопанство, както и за реализиране на целите на Европейския зелен пакт (ЕЗП). Разбира се, налице са и множество критики, които не са за подценяване, и трябва да се имат предвид при подобряване на работата.

Привържениците на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство очертават няколко **съществени предимства** и ползи от реализацията ѝ (Европейска комисия, н.д.). **Първото** е свързано с *постигането на социалната устойчивост в селскостопанските райони на ЕС*. Селското стопанство осигурява доходи на земеделските стопани и техните семейства. То допринася за задоволяването на населението с храна и е база за развитие на други промишлености като: хранително-вкусова, строителство, производство на торове и препарати за растителна защита и т.н. Предвиждат се мерки за *гарантиране на икономическите интереси в дългосрочен план*, както и социално приобщаващи разпоредби, като например: *подпомагане на дребните земеделски производители и преразпределителни помощни плащания*. Всичко това води до *разкриване на нови работни места и подобряване на инфраструктурата в селските райони*. Инициират се действия за *преодоляване на наболели социални въпроси като липса на приемственост между поколенията, обезлюдяване на селските райони и растяща бедност в тях*.

Второто е свързано с реализирането на *продоволствената сигурност* в ЕС, което е основна задача при неговото създаване. Стратегията „От фермата до трапезата“ отразява стремежа за достигането ѝ чрез създаването на устойчива продоволствена система, гарантираща, че храните се произвеждат при спазване на всички здравни, екологични и етични стандарти. Прилагането на стратегията *ще принуди земеделските стопани да се стремят да опазват природните ресурси и биологичното разнообразие*. Съществена е ползата, свързана с *използването на природосъобразни и съвременни технологични решения и методи, както и намаляване употребата на пестициди и торове*.

Постигането на *екологична устойчивост* е **трети аргумент** на привържениците на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство. Заложени са действия за *борба с изменението на климата, опазването на природните ресурси и нарастване на биологичното разнообразие*. Насърчава се *биологичното земеделие и отговорното използване на ресурси*, например пестициди и торове. Всичко това води до *нарастване на привлекателността на селските райони като туристическа дестинация, което е допълнителен източник на доходи*.

Четвърти аргумент е повишаване на *икономическа устойчивост* на земеделските стопанства. Наличието на *сигурни и удовлетворяващи възнаграждаващи доходи* в селското стопанство е *гаранция за перманентни доставки на основни селскостопански продукти и услуги*. Положителен момент е и създаването на *връзка между подпомагането на доходите и предприетите мерките за опазване на околната среда* чрез кръстосано спазване (покриване на стандартите за: обществено здраве; хуманно отношение към животните; здраве на растенията и животните) и преките плащания за екологизиране на селскостопанските дейности.

Пети аргумент е, че прилагането на стратегията пряко води до *повишаване на конкурентоспособността*, като за това спомага и поставянето на *акцент върху научните изследвания, внедряването на нови технологии и цифровизацията в селското стопанство*.

Шестият аргумент е свързан с приноса на стратегията за *опазването и разширяването на областта на горите, стимулиране на агролесовъдство и въвеждане на съвременни иновации в горското стопанство на ЕС*.

Като цяло привържениците на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство са убедени (шести аргумент), че *чрез нейната реализация ще се постигне дългосрочната визия за развитие на селските райони на ЕС* (Официален уебсайт на Европейския съюз, н.д.).

Според **противниците** на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство тя борава с много сложен и труден за разбиране инструмент, а ефектът от нея е спорен. Изграждането ѝ е плод на реализацията на целите на лобитата, популизма на политиците и европейските бюрократи. Протекционистичната политика, заложенa в нея, възпрепятства либерализацията на селскостопанския пазар. Това е и критика от страна на Световната търговска организация, според която прилагането на защитни мерки (импортни квоти, субсидии, поддържане на минимални изкупни цени и т.н.) е твърде широко разпространено в ЕС и трябва да се ограничи. Всички тези действия ограничават конкуренцията, като често се стимулират нерентабилни селскостопански производители.

През октомври 2021 г., когато бяха поставени основите на новата ОСП, се очерта и *враждебен лобистки отговор на противниците* ѝ, защитаващи големите агроинтереси в ЕС. Критиците твърдят, че европейският подход ще *намали добивите и това ще повиши цената на храните*, както и че *отглеждането на животни в промишлени мащаби води до нарастване на рисковете от смъртоносни болести, пренасяни върху хората от тях*. Сора & Согеса (базовата лобистка група на фермерите в ЕС), основавайки се на проучвания, предупреждава, че стратегията „От фермата до трапезата“ води до *намаляване на производството на храни и до самоунищожение на селското стопанство в борбата с изменението на климата*. Техният призив е, *поставените цели да не са толкова високи и да се търси разумен*

подход и баланс между амбиции и реални възможности (Карамфилов, 2021).

В обобщение може да отбележим, че в ЕС привържениците на европейската стратегия за устойчиво развитие на селското стопанство са взели превес и са успели да убедят обществеността в необходимостта от прилагането ѝ за постигането на стабилна и устойчива продоволствена система, подобряване на живота и доходите в селскостопанските райони, опазване на околната среда и борбата против климатичните промени.

5. Приложение на стратегията „От фермата до трапезата” в България

5.1. Същност на приложението на стратегията и области на интервенция в България

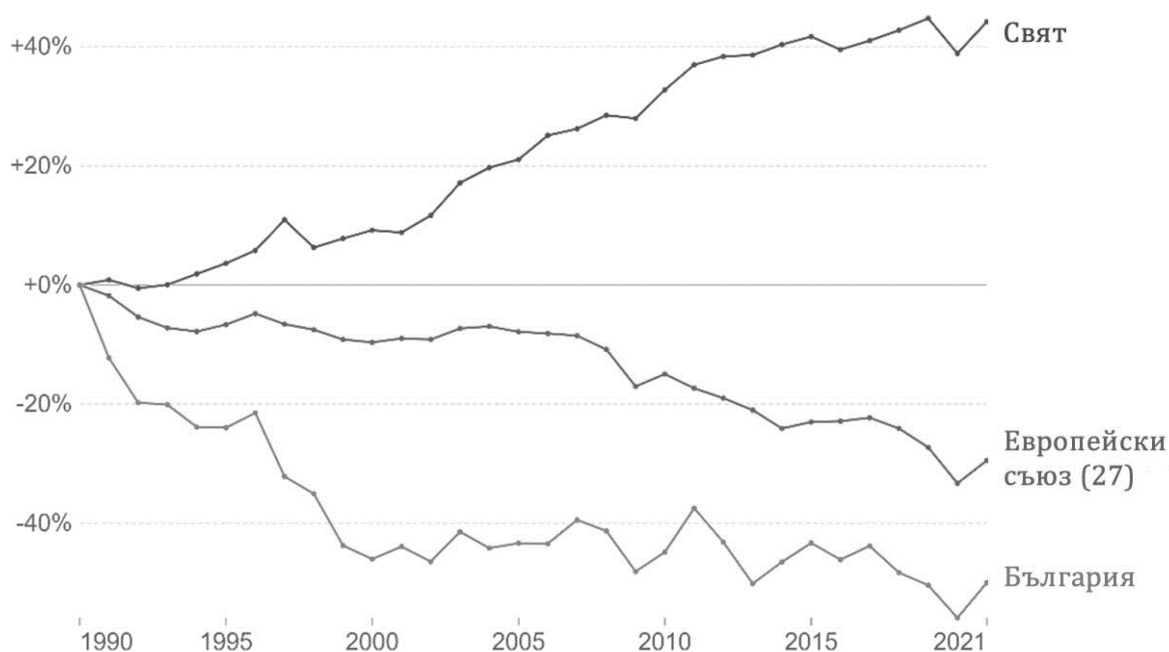
Министерството на земеделието и храните публикува през август 2023 г. за обществено обсъждане проект на Национална програма за действие за изпълнение на целите на Стратегията „От фермата до трапезата“ до 2030 г. Целта на Националната програма е да очертае инструментите за мерки и дейности, свързани с изпълнението на конкретни цели и ангажименти, допринасящи за опазването на климата, околната среда, биоразнообразието и природните ресурси за периода до 2030 г. Програмата актуализира и надгражда и стратегическата рамка за управление на аграрния сектор, като привеждане ѝ е в съответствие с множество европейски и национални документи (Министерство на земеделието и храните, 2023b).

В проекта за Програма се признава, че тенденцията на затопляне, започнала в края на 1970-те години, продължава, и очакваните промени в климата имат значително въздействие върху естествените екосистеми и населението – всъщност те вече се проявяват в голяма степен. В България двадесет от последните двадесет и три години след 1989-та са с положителни аномалии на средната годишна температура на въздуха спрямо климатичната норма на базовия период 1961–1990 г. През 2019 година средната годишна температура в България е 13,3°C или средно с 2,1°C над климатичната норма.

Докато затоплянето на климата в Северна Европа като цяло ще има положителен ефект върху селското стопанство, някои системи за селскостопанско производство в Южна Европа може да бъдат застрашени. Що се отнася до България, най-уязвимите области в близко бъдеще ще бъдат (Министерство на земеделието и храните, 2023b): пролетни земеделски култури – поради очаквания дефицит на валежи; култури, отглеждани на неплодородни почви; култури от неполивни площи; обработваемите земи в

Югоизточна България, където валежните количества и в момента са недостатъчни за нормален растеж, развитие и формиране на продуктивността на земеделските култури.

Една от ключовите области на интервенция в Зелената сделка на ЕС и оттам в Стратегията „От фермата до трапезата“ е нивото на парниковите емисии – въглероден диоксид, метан и азотен оксид. Последните данни за емисиите на парникови газове в България показват повишение след тригодишен спад и връщане към нивата от 2013 г., което сочи, че са необходими допълнителни мерки, въпреки че нивата са по-добри от средните за ЕС и света (Фигура 3).

Фигура 3. Общи емисии на парникови газове в света, Европейския съюз и България, относително изменение, 1990-2021 г.
Източник: (Ritchie, H., Roser, M., Rosado, P., 2020)

За противодействие на климатичните промени и въздействието им върху икономиката през 2019 г. България изготви Национална стратегия за адаптация към изменението на климата и План за действие към нея. Стратегията обхваща общо девет сектора, като земеделският сектор е третият по големина източник на парникови газове на глава от населението след секторите „Електроенергия и отопление“ и „Транспорт“ за 2019 г. (Фигура 4). Наблюдава се намаление на емисиите от селското стопанство за периода 1988–2019 г. като пряко следствие от общия спад на селскостопанската дейност. Парниковите газове, отделяни от селското стопанство, се получават в резултат на дейностите и процесите на производство и преработка на селскостопански продукти, наторяване на почви и третиране на животински отпадъци.

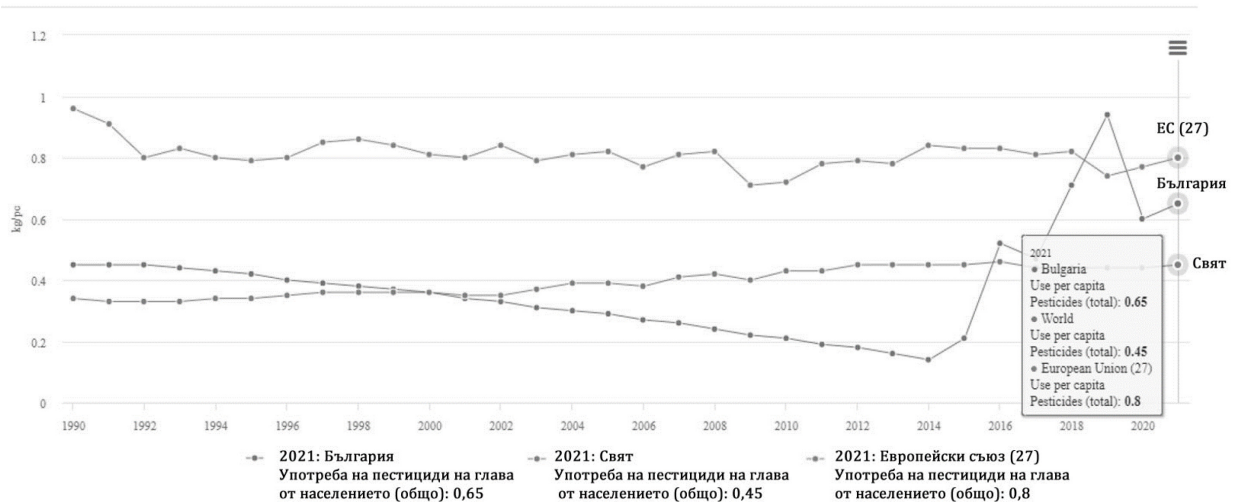

Фигура 4. Емисии парникови газове на глава от населението по сектори за България, 2019.

Източник: (Ritchie, H., Roser, M., Rosado, P., 2020)

В периода 2005–2019 г. почвите в страната са в добро екологично състояние по отношение на запасеност с биогенни елементи и органични вещества и по отношение на замърсяване с тежки метали, металоиди и устойчиви органични замърсители. Резултатите показват, че нивата на използване на пестициди в страната са под средните в сравнение с развитите европейски страни, но се увеличават през последните години, като с промените в климата и повишаването на средните годишни температури през следващите десетилетия може да се очаква увеличената им употреба (Фигура 5).

Общите площи, върху които се прилагат методи за биологично производство през 2022 г., са 110 440,68 ха, с 27,96% повече спрямо 2021 г. и представляват 2,85% от използваната земеделска площ в страната. За сравнение средната стойност на този показател възлиза на малко над 9% за Европейския съюз.

Фигура 5. Използване на пестициди на глава от населението за България, ЕС и света, 1990–2020 г.
Източник: (FAO, 2023a)

За постигане на поставените цели за насърчаване на зелени инвестиции, устойчиво управление на природните ресурси, адаптиране към изменението на климата и смекчаване на последиците от него в селското стопанство, Програмата формулира шест стратегически цели и последващи мерки за постигането им (Таблица 2):

Таблица 2

Стратегически цели и мерки в Национална програма за действие за изпълнение на целите на Стратегията „От фермата до трапезата“ до 2030 г.

№	Стратегическа цел	Мярка	Индикативен бюджет
1	Осигуряване на устойчиво производство на храни	13	3 307 479 496 лв.
2	Осигуряване на продоволствена сигурност	9	1 113 504 804 лв.
3	Стимулиране на устойчиви практики за преработка на храни, търговия на едро, дребно, хотелиерство и хранителни услуги	6	73 618 136 лв.
4	Насърчаване на устойчивото потребление на храни и улесняване на преминаването към здравословни и устойчиви диети	9	46 604 090 лв.
5	Намаляване на загубите и разхищението на храни	5	1 130 000 лв.
6	Борба с измамите с храни по веригата за доставки на храни	4	4 099 978 лв.

Източник: (Министерство на земеделието и храните, 2023b)

Този модел на зелен преход ще се основава на научни изследвания, иновации, технологии и инвестиции. Ускореният трансфер на знания и консултантските услуги са ключови за всички фермери, за да имат равен достъп до внедряването на технологични иновации и доказани добри производствени практики. Оценката на резултатите и актуализирането на Националната програма ще се извършва въз основа на тригодишни планове за действие и тяхната годишна актуализация (Министерство на земеделието и храните, 2023b).

Описаната картина на прилагането на европейската стратегия за устойчивост върху развитието на селското стопанство в България показва, че идеите, залегнали в последната европейска редакция на посочената политика все още не се прилагат у нас. Предначертаните мерки от Национална програма за действие за изпълнение на целите на Стратегията „От фермата до трапезата“ за подпомагане на устойчивото развитие на селското стопанство, са схематични, а обобщеният и повърхностен вид на представяне на конкретните направления за изразходването на средствата не прави услугите на фермерските стопанства, нито на останалите заинтересовани страни, включени като потенциални бенефициенти. Наред с това няма очертани мерки за преодоляване на дисбаланси при финансирането на проекти според размера на стопанствата у нас в сравнение с разпределението на средствата, наблюдавано в останалите страни на ЕС.

5.2. Устойчивите хранителни вериги в България

Броят на стопанствата в ЕС е намалял с около 37 % за периода 2005 г. – 2020 г. Това съответства на загубата на 5,3 милиона стопанства в държавите-членки, огромното мнозинство от които (около 87 %) са малки стопанства с размер под 5 ха. Най-голямото намаление е регистрирано в Румъния (-32 %), следвана от Полша (-47 %), Италия (-34 %), Унгария (-68 %) и България с индикативна загуба от 0,4 милиона ферми, или -75 %. В някои държави-членки прехвърлянето на земя от най-малките ферми към по-големите стопанства чрез сливания и поглъщания доведе до нарастване на броя на стопанствата в средния размер – пример е България, която има по-висок брой стопанства във всички размерни класове над 5 ха, въпреки загубата на 400 хил. стопанства (Eurostat, 2022).

Спадът на броя на стопанствата в България е най-бърз за ЕС: само между 2010 и 2013 година 31,3% от българските земеделски стопанства са престанали да съществуват. Много от тях са малки ферми (под 2 ха), специализирани в животновъдството. Сред основните причини за закриване на малките стопанства са ограниченият достъп до пазара, слаба сила при договаряне, високи транзакционни разходи и нежелание за сътрудничество. Липсата на алтернативни възможности за заетост в много от селските райони и фактът, че малките стопанства са предимно на хора в пенсионна

възраст, също обяснява бързия спад в броя им (Research Institute of Agricultural Economics, 2016).

Големите ферми стават и все по-финансово силни в сравнение с останалите стопанства поради пряката подкрепа от ОСП, която им позволява да инвестират повече в модернизирани на производствените технологии и да се разширяват чрез закупуване или наемане на земя. Това се отрази и на заетостта в сектора – през периода 2005–2013 г. общата работна сила в селското стопанство намалява във всяка от държавите–членки на ЕС-10, като Словакия и България претърпяха най-големи загуби, съответно 48,8% и 48,75%. За същия период семейната заетост в селското стопанство е намаляла значително в три от държавите–членки на ЕС, в България с 54,9%, в Естония с 56,4% и в Словакия с 66,8%. За сравнение в Словения, Полша и Румъния над 95% от заетите в селското стопанство са семейни земеделски производители (Research Institute of Agricultural Economics, 2016).

Този модел се поддържа от икономическата логика, че големите ферми се представят по-добре от малките, което означава, че първите ще се развиват, докато вторите рано или късно ще изчезнат – създавайки място за по-нататъшно разширяване на големите производители. Още в създаването на ОСП е залегнала идеята за разпределяне на фермерите в три категории: тези, които могат да се модернизират и растат („оставащите“), тези, които са твърде малки, за да се развиват („напускащите“), и тези между тях („колебливите“). Политиките бяха специално настроени да поддържат първата категория фермери, възприемани като бъдещето на сектора в ЕС (Van der Ploeg, J., Ventura, F., Milone, P., 2016).

Но тази визия вече се промени в полза на по-малките стопанства – настоящата ОСП вече включва схема за преразпределение, ограничаваща директните плащания към големите стопанства, с цел да улесни допълнителните плащания към средните и дребните производители. Бъдещото членство на Украйна и интегрирането на нейния огромен селскостопански сектор вероятно ще доведе и до края на ОСП в досегашната ѝ форма и нови промени в регулациите (Euractiv, 2023).

През май 2020 година България прие Закон за управление на агрохранителната верига, в който се регламентира нейната същност и елементи, определени са компетентните органи, които провеждат политиката в тази област, официалният контрол върху отделните елементи и оценката на риска по веригата. Едва три години по-късно, през 2023-та година, този закон доби публичност³ след заявени няколко инициативи от Министерството на земеделието и храните:

³ В становище от август 2023 година Българският фермерски съюз пожела, предложението на Министъра на земеделието и храните Кирил Вџев за създаването на агрохранителна верига да влезе в закон или в наредба – такъв закон съществува от 2020 година (вж. ТПП-Стара Загора, 2023; Гласът на земеделеца, 2023).

- създаване на структурирани консултативни съвети по всички линии на агрохранителната верига;
- проект за изграждане на Електронна информационна система в земеделието за обмен на данни между публичната администрация и икономическите субекти в сектор „Земеделие“ (Министерство на земеделието и храните, 2023а);
- промяна в посоката на развитие на селското стопанство в България, която ще се изразява в подпомагане и финансиране не по сектори, а по продуктови линии (ТПП-Стара Загора, 2023);
- изграждане на агрохранителни вериги от български суровини и български продукти с цел увеличаване на продоволствената сигурност на страната (ТПП-Стара Загора, 2023);
- изграждане на центрове по линия на Плана за възстановяване и устойчивост, които да помогнат земеделските производители да подготвят своята продукция за предлагане към търговските вериги.

МЗХ публикува през август 2023 г. за обществено обсъждане проект на Национална програма за действие за изпълнение на целите на Стратегията „От фермата до трапезата“ до 2030 г.⁴ Програмата признава, че тенденцията на затопляне от края на 1970-те години продължава и очакваните промени в климата имат значително въздействие върху естествените екосистеми и населението – всъщност те вече се проявяват в голяма степен. Целта на програмата е, селското стопанство като основен елемент от агрохранителната верига да продължи да произвежда достатъчно здравословни и достъпни храни и в ситуации на кризи и несигурност на доставките. Постигането на тази цел изисква коренна промяна на прилагания в момента производствен модел в селското стопанство (Министерство на земеделието и храните, 2023b).

В целите на програмата са заложили различни инструменти, мерки и дейности, допринасящи за опазването на климата, околната среда, биоразнообразието и природните ресурси. По отношение на агрохранителните вериги това са:

- *Мярка 2.5.* Поддържане на система за ефективно управление на рискове и нововъзникнали кризи в аграрния отрасъл.
- *Мярка 2.9.* Подкрепа на научноизследователска и развойна дейност в областта на устойчивите производствени методи/устойчивото производство на храни.
- *Мярка 3.2.* Поддържане и използване на електронен наръчник за браншови стандарти от производителите на храни.

⁴ Към 11.10.2023 година на страницата на МЗХ в раздел „ОСП 2023–2027 г.“, подраздел „Зелена сделка“, единствената новина по темата все още е съобщение от юли 2020 година за Проекта на Европейската комисия на стратегия „От фермата до трапезата“, който тепърва „предстои да бъде обсъден“ и приет. Стратегията е приета на 20.5.2020 година (European Commission, 2020).

- *Мярка 3.3.* Насърчаване на научните изследвания, иновациите и трансфера на знания в областта на преработването и опаковането на храни.
- *Мярка 3.5.* Насърчаване на кооперирането в отрасъла.
- *Мярка 3.6.* Сътрудничество за къси вериги на доставки и местни пазари.

Очакваните резултати от посочените мерки са сигурност и стабилност на веригите за доставки и подобро сътрудничество между науката и бизнеса.

Изложените разсъждения водят до заключението, че административните структури и държавното управление на процесите, протичащи в българското селско стопанство, са до голяма степен неадекватни, а управленските усилия по отношение прилагането на стратегията „От фермата до трапезата“ и по-специално по отношение управлението на устойчивите хранителни вериги в България закъсняват. Още по-жалко е, че съществува опасност, нашето селско стопанство да не получи допълнителните финансови средства от бюджета на ЕС от плана за възстановяване на ЕС (Nextgeneration.bg, н.д.) поради смяната на правителствата и политическата неопределеност у нас през последните две години. Нещо повече, в българското селско стопанство има натрупани диспропорции от предишни периоди по отношение структурата на производство. Това затруднява комуникацията между министерството и производителите – от една страна, както и между министерството и заинтересованите страни по хранителните вериги за създаване на стойност. Липсва и разяснителна компания, насочена диференцирано към самите производители, относно пътищата, финансирането и самото реализиране на стратегията.

Заключение

В резултат от влиянието на различни фактори се очертава ускорена еволюция в много стопански сектори, като хранително-вкусовият е един от най-важните предвид своята уязвимост от климатичните промени. Предстои период на структурна трансформация на агрохранителните системи, за да бъдат постигнати спешните социални и екологични задачи, заложи в Целите за устойчиво развитие на ООН, както и в Зелената сделка на Европейския съюз, въплътена в стратегията „От фирмата до трапезата“. В тази връзка можем да направим следните обобщения и изводи по темата:

- Отрицателните ефекти от изменението на климата се наблюдават повсеместно, но ЕС предприема мерки за намаляване на икономическите загуби, като същевременно генерира устойчив растеж, при което селското стопанство запазва своята стратегическа роля за поддържане благосъстоянието в отделните икономики на общността.

- Европейският съюз е последователен във въвеждането на политики в различни области, за да постигне целта си да стане първият неутрален по отношение на климата континент. Важна крачка в това отношение представлява стратегията „От фермата до трапезата“, като съставна част от ОСП. Във връзка с това водещо значение в развитието на производството и търговията със селскостопански стоки в ЕС имат два основни принципа – стимулиране на производителите и защита на потребителите, основани на повишаване на конкурентоспособността.

- ОСП на европейската интеграционна общност се създава с цел защита на интересите както на селскостопанските производители, така и на потребителите на селскостопански стоки. Тя преминава през няколко етапа на трансформация, като последното десетилетие се променя под знака на прехода към природосъобразност на селскостопанското производство и баланс на интересите под влияние на стратегията „От фермата до трапезата“.

- Стратегията „От фермата до трапезата“ се свързва със стремежа на страните–членки на ЕС за създаването на нов тип хранителни вериги. Това изисква подобряване на съгласуваността на политиките между наднационалните органи на управление в ЕС и тези на национално ниво. Дългосрочната цел на стратегията е, тя да допринесе за подобряване на конкурентоспособността в производството на селскостопански суровини, а също така и до снижаване на разходите по веригата за създаване на стойност в селскостопанския и преработвателния сектор. За постигането на тази цел се налага прилагането на нови подходи, технологии, адекватна инфраструктура и техника в производството както на селскостопански суровини, така и на храни.

- Стратегията „От фермата до трапезата“ очертава рамката за реструктуриране на селскостопанското производство въз основа на природосъобразни иновативни технологии и организация, с което създава предпоставки, всички страни–членки на ЕС да постигнат успех. България полага усилия, но изостава в адаптирането на законодателството си към изискванията на стратегията „От фермата до трапезата“ или не осъществява ефективно нейното прилагане. На системно ниво е нужно да се създаде и приложи концепция за структурата и състава на хранителната система и хранителните вериги в рамките на българското земеделие съобразно настоящите тенденции.

- Продоволствената сигурност у нас трябва да бъде изведена като национален приоритет, като се преразгледат мерките за интервенция върху поведението на потребителите, безопасността на храните и въздействието на всички процеси в хранителната система върху човешкото благосъстояние и върху околната среда. Така може да се гарантира баланс на интересите на всички заинтересовани от успешното прилагане на стратегията страни.

Използвани източници

- Davis, B., Mane, E., Gurbuzer, L.Y., Caivano, G., Piedrahita, N., Schneider, K., Azhar, N., Benali, M., Chaudhary, N., Rivera, R., Ambikapathi, R. and Winters, P. (2023). *Estimating global and country-level employment in agrifood systems*. FAO Statistics Working Paper Series, No. 23-34. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc4337en>.
- Elshaer, I. A., Azazz, A. M. S., Hassan, S. S., & Fayyad, S. (2023). *Farm-to-Fork and Sustainable Agriculture Practices: Perceived Economic Benefit as a Moderator and Environmental Sustainability as a Mediator*. In *Sustainability* (Vol. 15, Issue 14, p. 11462). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/su151411462>.
- EU. (2012). *50 years of CAP: A partnership between Europe and farmers*. Retrieved from http://ec.europa.eu/agriculture/50-years-of-cap/files/history/milestones_of_the_cap_en.pdf.
- Euractiv. (2023). *Членството на Украйна в ЕС ще доведе до пренаписване на селскостопанската политика*. Извлечено от <https://euractiv.bg/section/финанси/news/членството-на-украйна-в-ес-ще-доведе-до/>.
- EUR-Lex. (2016). *Paris Agreement*. Document 22016A1019(01), OJ L 282, 19.10.2016. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:22016A1019(01)).
- European Commission. (2020). *Farm to Fork Strategy. For a fair, healthy and environmentally-friendly food system*. Brussels, 20.5.2020. Извлечено от eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381.
- European Commission. (2023a). *Crop monitoring in Europe, September 2023*. JRC MARS Bulletin Vol. 31 No 9 – 18 September 2023.
- European Commission. (2023b). *Special Eurobarometer 538 Climate Change – Summary Report*. DOI 10.2834/432566.
- European Commission. Joint Research Centre. (2023). *Drought in Europe: August 2023 : GDO analytical report*. Publications Office. <https://doi.org/10.2760/928418>.
- European Parliament. (2021). *Post Covid-19 value chains: options for reshoring production back to Europe in a globalised economy*. Directorate General for External Policies of the Union. Publications Office. <https://doi.org/10.2861/118324>
- Eurostat. (2022). *Farms and farmland in the European Union - statistics*. Data extracted in November 2022. Извлечено от https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farms_and_farmland_in_the_European_Union_-_statistics.
- FAO. (2023a). *FAOSTAT. Land, Inputs and Sustainability - Pesticides Use*. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/#data/RP/visualize>.
- FAO. (2023b). *Sustainable Food Value Chains Knowledge Platform*. Retrieved from <https://www.fao.org/sustainable-food-value-chains/what-is-it/en/>.

- Fermera.bg. (2020). Практики за управление на хранителните вещества и торене. Извлечено на 20 юли 2020 от <https://fermera.bg/агроновини/растениевъдство/item/29054-praktiki-za-upravlenie-na-hranitelnite-veshtestva-i-torene>.
- Fontefrancesco, M. F. (2023). *Traditional food for a sustainable future? exploring vulnerabilities and strengths in Italy's foodscape and short agrifood chains*. In Sustainable Earth Reviews (Vol. 6, Issue 1). Springer Science and Business Media LLC. <https://doi.org/10.1186/s42055-023-00056-5>.
- Gálvez Nogales, E., Puntsagdavaa, A., Casari, G. & Bennett, A. (2023). *Linking agriculture and tourism to strengthen agrifood systems in Asia and the Pacific*. Bangkok, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc7124en>.
- Garcia-Winder, M., Riveros, H., Pavez, I., Rodriguez, D., Lam, F., Arias, J., Herrera, D. (2009). *Agrifood chains: a tool for strengthening the institutional framework of the agricultural and rural sector*. Comuniica Magazine, Fifth year, May-August, 2009. ISSN 1992-4933.
- Ghisellini, P., Ncube, A., Rotolo, G., Vassillo, C., Kaiser, S., Passaro, R., & Ulgiati, S. (2023). *Evaluating Environmental and Energy Performance Indicators of Food Systems, within Circular Economy and “Farm to Fork” Frameworks*. In Energies (Vol. 16, Issue 4, p. 1671). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/en16041671>.
- Giannou, C. (2022). *EU Farm to Fork: EU's Strategy for a Sustainable Food System*. HAPSc Policy Briefs Series, 3(1), 189-198. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.31008>.
- Mowlds, S. (2020). *The EU's farm to fork strategy: missing links for transformation*. In Acta Innovations (Issue 36, pp. 17–30). Research and Innovation Centre Pro-Akademia. <https://doi.org/10.32933/actainnovations.36.2>.
- Nextgeneration.bg. (н. д.). Национален план по Механизма за възстановяване и устойчивост, ОСП 2023-2027 г. Извлечено от <https://www.nextgeneration.bg/>.
- Research Institute of Agricultural Economics. (2016). *Research for Agri Committee - farm structural change in Central and Eastern Europe and the CAP*. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Parliament. B-1047 Brussels. IP/B/AGRI/IC/2015-191. PE 573.426.
- Ritchie, H., Roser, M., Rosado, P. (2020). *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions*. Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions>.
- Sorrentino, A., Russo, C., Cacchiarelli, L. (2016). *Research for Agri Committee - food value chain in the EU – how to improve it and strengthen the bargaining power of farmers?* Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Parliament. B-1047 Brussels. IP/B/AGRI/IC/2015-192. PE 573.427.

- Swiss Re Institute. (2020). *Natural catastrophes in times of economic accumulation and climate change*. No. 2/2020. Извлечено от www.swissre.com/dam/jcr:85598d6e-b5b5-4d4b-971e-5fc9eee143fb/sigma-2-2020-en.pdf.
- Van der Ploeg, J., Ventura, F., Milone, P. (2016). *Research for Agri Committee – farm structural change in Western Europe and the CAP. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies*. European Parliament. B-1047 Brussels. IP/B/AGRI/IC/2015-190. PE 573.425.
- Гласът на земеделеца. (2023). *България има закон за агрохранителната верига и подзаконови актове*. Извлечено от <https://zemedeleca.bg/2023/08/25/bylgaria-ima-zakon/>.
- Държавен вестник. (2020). *Закон за управление на агрохранителната верига*. Държавен вестник, брой 51, от дата 5.6.2020 г., Официален раздел.
- Европейска комисия. (2011). *Генерална дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“*. Извлечено от https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/agriculture-and-rural-development_bg.
- Европейска комисия. (2020). *Стратегия „От фермата до трапезата“*. За справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система. Брюксел, 20.5.2020. Извлечено от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>.
- Европейска комисия. (2022). *Европейски зелен пакт*. Извлечено от https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg.
- Европейска комисия. (н.д.). *Селско стопанство и развитие на селските райони*. Извлечено от Устойчиво селско стопанство в ЕС: https://agriculture.ec.europa.eu/sustainability_bg.
- Европейски парламент. (2007). Доклад относно предложението за директива на Европейския парламент и на Съвета за създаване на рамка за действие на Общността за постигане на устойчиво използване на пестициди. 26.9.2007 - (COM(2006)0373 – С6-0246/2006 – 2006/0132(COD)). Извлечено от https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0347_BG.html#D
- Европейски парламент. (2018). *Втори стълб на ОСП: политика за развитие на селските райони*. Извлечено от www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/110/втори-стълб-на-осп-политика-за-развитие-на-селските-райони.
- Европейски парламент. (2020). *От фермата до трапезата: стратегията на ЕС за устойчиви хранителни вериги*. Извлечено от <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/society/20200519STO79425/ot-fermata-do-trapezata-strateghiata-na-es-za-ustoychivi-khranitelni-verighi>.

- Европейски съюз. (2023). „От фермата до трапезата“ - Consilium. Извлечено от <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/from-farm-to-fork/>.
- Карамфилов, Г. (2021). *Война на лобита се води в Европейския парламент заради новата земеделска политика на ЕК*. Извлечено от www.bloombergtv.bg: <https://www.bloombergtv.bg/a/4-analizi/99109-voyna-na-lobita-se-vodi-v-evropeyskiya-parlament-zaradi-novata-zemedelska-politika-na-ek>.
- Министерство на земеделието и храните. (2020). *Проект на стратегия „От фермата до трапезата“*. Министерство на земеделието и храните, Координационно звено за ОСП. Извлечено от https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/07/31/proekt_na_strategiia_ot_fermata_do_trapezata_publicuvana_ot_evropeiskata_komisiia.pdf.
- Министерство на земеделието и храните. (2023а). *Стартира изпълнението на дейностите по проект „Дигитализация на процесите от фермата до трапезата“*. Министерство на земеделието и храните, Пресцентър. Извлечено от <https://www.mzh.government.bg/bg/press-center/novini/startira-izplnenieto-na-dejnostite-po-proekt-digit/>.
- Министерство на земеделието и храните. (2023б). *Национална програма за действие за принос към изпълнение на целите на Стратегията „От фермата до трапезата“ до 2030 г.* Извлечено от https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2023/08/28/reforma_sbrl_programa_mzkh_-_proekt.pdf.
- Официален уебсайт на Европейския съюз. (н.д.). *Визия за селските райони*. Извлечено от https://rural-vision.europa.eu/index_bg.
- Селско стопанство. (2022). Извлечено от www.op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/c582df33-1a10-11ec-b4fe-01aa75ed71a1/languagebg?publicationDetails_PublicationDetailsPortlet_source=294773369.
- ТПП-Стара Загора. (2023). *Предложението на министър Вътев за агрохранителна верига да влезе в закон*. Извлечено от <https://www.chambersz.com/predlojenieto-na-ministar-vatev-za-agrohranitelna-verigada-vleze-v-zakon-48918>.

том 32, 2024 г.

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
„Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

АЛМАНАХ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

НАУКА, ЗНАНИЕ,
ИНОВАЦИИ -
ЗА УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ

том 32, 2024 г.

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Академично издателство „ЦЕНОВ“
Свищов - 2024 г.

Издава се със средства от целевата субсидия за научна дейност на СА „Д. А. Ценов”, съгласно Наредбата за условията и реда за оценката и планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художествено творческа дейност.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Евелина Парашкевова-Великова	Главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любомир Иванов	Заместник-главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д. ик. н. Виктор Чужиков	Киевски национален икономически университет, <i>Киев, Украйна</i>
Проф. д-р Николае Панеа	Университет в Крайова, <i>Крайова, Румъния</i>
Проф. д-р Теодора Димитрова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р Тадия Джукич	Университет Ниш, <i>Ниш, Сърбия</i>
Доц. д-р Анисоара Дуика	Университет Валахия, <i>Търговище, Румъния</i>
Доц. д-р Венцислав Василев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Венцислав Вечев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Здравко Любенов	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любка Илиева	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Силвия Костова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Д-р Рейчъл Маритц	Университет в Претория, <i>Претория, Южна Африка</i>

Анка Танева – стилев редактор

Ст. преп. Радка Василева – стилев редактор на английски език

Живка Тананеева – технически секретар

© ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

© СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „ДИМИТЪР А. ЦЕНОВ”

ISSN 1312-3815

This issue is funded by the state “Ordinance on the terms and procedure for the evaluation and planning, allocation and spending of the state budget funds in financing scientific or artistic activities, intrinsic to state higher schools” for the inherent to the "D. A. Tsenov" Academy of Economics scientific activity.

EDITORIAL BOARD

Assoc. Prof. Evelina Parashkevova-Velikova, PhD

Editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov, PhD

Deputy editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Viktor Chuzhikov, DSc

Kyiv National Economic University,
Kyiv, Ukraine

Prof. Nicolae Panea, PhD

University of Craiova, *Craiova, Romania*

Prof. Teodora Dimitrova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Tadija Djukic, PhD

University of Nis, *Nis, Serbia*

Assoc. Prof. Anisoara Duica, PhD

Valahia University of Targoviste,
Targoviste, Romania

Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Zdravko Lyubenov, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubka Ilieva, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Dr Rachel Maritz

University of Pretoria,
Pretoria, South Africa

Anka Taneva – stylistic editor

Sen. Lect. Radka Vasileva – translator

Zhivka Tananeeva – technical secretary

© INSTITUTE FOR SCIENTIFIC RESEARCH

© D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS – SVISHTOV

ISSN 1312-3815

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Устойчиво и балансирано развитие

Таня Горчева, Здравко Любенов, Виолета Блажева, Ивайло Петров
Европейската стратегия „От фермата до трапезата“ и устойчивото развитие на селското стопанство у нас 7

Михаил Чиприянов, Галина Чиприянова, Радосвета Кръстева-Христова
Актуални аспекти на приложението на Decision Support System (DSS) при екологичното управление на бизнеса..... 45

Раздел II

Дигитална трансформация на икономиката и обществото

Драгомир Илиев, Жельо Желев, Даниела Илиева
Обучение по икономика на студенти от три поколения – нагласи на обучаеми и преподаватели 87

CONTENTS

Section I

Sustainable and Balanced Development

Tanya Gorcheva, Zdravko Lyubenov, Violeta Blazheva, Ivaylo Petrov
The European “Farm to Fork” Strategy and the Sustainable Development of Agriculture in Our Country 7

Mihail Chipriyanov, Galina Chipriyanova, Radosveta Krasteva-Hristova
Current Aspects of Decision Support System (DSS) in Environmental Business Management 45

Section II

Digital Transformation of Economy and Society

Dragomir Iliev, Zhelyo Zhelev, Daniela Ilieva
Education in Economics for Students of Three Generations – Attitudes of Learners and Teachers 87

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Устойчиво и балансирано развитие

Таня Горчева, Здравко Любенов, Виолета Блажева, Ивайло Петров
Европейската стратегия „От фермата до трапезата“ и устойчивото развитие на селското стопанство у нас 7

Михаил Чиприянов, Галина Чиприянова, Радосвета Кръстева-Христова
Актуални аспекти на приложението на Decision Support System (DSS) при екологичното управление на бизнеса..... 45

Раздел II

Дигитална трансформация на икономиката и обществото

Драгомир Илиев, Жельо Желев, Даниела Илиева
Обучение по икономика на студенти от три поколения – нагласи на обучаеми и преподаватели 87

CONTENTS

Section I

Sustainable and Balanced Development

Tanya Gorcheva, Zdravko Lyubenov, Violeta Blazheva, Ivaylo Petrov
The European “Farm to Fork” Strategy and the Sustainable Development of Agriculture in Our Country 7

Mihail Chipriyanov, Galina Chipriyanova, Radosveta Krasteva-Hristova
Current Aspects of Decision Support System (DSS) in Environmental Business Management 45

Section II

Digital Transformation of Economy and Society

Dragomir Iliev, Zhelyo Zhelev, Daniela Ilieva
Education in Economics for Students of Three Generations – Attitudes of Learners and Teachers 87